

O Towarzystwie Muzeum Ziemi w 90 rocznicę utworzenia

Janusz Skoczylas¹On the Earth Museum Society on its 90th anniversary. *Prz. Geol.*, 70: 425–428.

Abstract. The paper describes the achievements of the Earth Museum Society, referring mostly to the activities of S. Małkowski (1889–1962), especially in the interwar period. The importance and significance of his efforts to popularize geological sciences, including organizing the central geological museum (The Earth Museum), protection of geological collections, field work, and publishing activities are presented. The establishment of the Earth Museum Society in 1932 was to enable S. Małkowski to achieve these goals better and faster.

Keywords: geological museum, popularization of geological sciences, geological heritage, protection of geological collections, social work

Wprawdzie Towarzystwo Muzeum Ziemi powołano w 1931 r., jednak jego statut, a także osobowość prawną zatwierdzono 30.03.1932 r. Właśnie ta data została uznana za początek formalnej działalności towarzystwa (Wójcik, 1982; Skoczylas, 2022). Założycielem i głównym animatorem tej nowej instytucji, podobnie jak w przypadku Komisji do Spraw Ochrony Przyrody Państwowego Instytutu Geologicznego, był Stanisław Małkowski (1889–1962). Pierwszym prezesem Towarzystwa Muzeum Ziemi (TMZ) został J. Lewiński, pozostawiając S. Małkowskiemu funkcję sekretarza, R. Kozłowskiemu zaś – funkcję skarbnika. Ponadto w skład pierwszego Zarządu TMZ weszli: S.J. Thuggutt, J. Wojno, J. Czarnocki i H. Świdziński (Wójcik, 1982). Dopiero 20.04.1937 r. w wybranym ponownie zarządzie TMZ S. Małkowski został prezesem, J. Czarnocki wiceprezesem, S. Krajewski sekretarzem i A. Łaszkiwicz skarbnikiem. Natomiast Z. Sujkowski pełnił funkcję kierownika oddziału odczytowo-propagandowego, a R. Danysz-Fleszarowa roztoczyła ponownie opiekę nad biblioteką (Wójcik, 1982).

Niestrudzona działalność organizacyjna S. Małkowskiego w zakresie geologicznego poznania i ochrony przyrody nieożywionej oraz tworzenia muzeów geologicznych została urzeczywistniona z chwilą powołania TMZ. Warto jednak z naciskiem podkreślić, że główną ideą jego działań było nawiązanie powszechnej i wielostronnej współpracy oraz współdziałania zawodowych geologów z amatorskimi miłośnikami nauk o Ziemi.

Właśnie TMZ miało być uwieńczeniem dążeń S. Małkowskiego do stworzenia organizacji społecznej, w pewnym stopniu wielofunkcyjnej, łączącej idee poznania i ochrony przyrody nieożywionej z ideą popularyzacji geologii, także poprzez rozwój muzealnictwa geologicznego. Droga do zorganizowania tego towarzystwa wiodła S. Małkowskiego m.in. przez owocną i satysfakcjonującą pracę w Państwowej Radzie Ochrony Przyrody, w Komisji Ochrony Przyrody Państwowego Instytutu Geologicznego (PIG), w Polskim Towarzystwie Krajoznawczym, Okręgowej Radzie Muzeal-

nej, a także w Lidze Ochrony Przyrody (Wójcik, 1982; Skoczylas, 1985; Kasprzak, Skoczylas, 1993, 1994). Obecnie mało pisze się o przeszłości tego towarzystwa, tym niemniej, głównie dzięki K. Jakubowskiemu (1982) i Z. Wójcikowi (1982), dużo można się dowiedzieć o działaniach S. Małkowskiego na rzecz jego utworzenia, jak również o organizacji pracy TMZ, jego członkach, finansach, pracach badawczych i kolekcjonerskich, wydawnictwach, upowszechnianiu wiedzy geologicznej, eksponowaniu skał, minerałów i skamieniałości.

W statucie TMZ duży nacisk położono na pracę naukową. Poznawcze cele z zakresu nauk geologicznych postanowiono realizować przede wszystkim poprzez gromadzenie i eksponowanie okazów geologicznych w muzeach geologicznych, prace terenowe, a także ochronę elementów przyrody nieożywionej. Podkreślić jednak należy, że równorzędnym celem działalności TMZ była popularyzacja geologii, w ramach której prowadzono działalność odczytową, przygotowywano przewodniki geologiczne, wydawnictwa popularnonaukowe z zakresu geologii i nauk pokrewnych, a także prowadzono działalność muzealniczą. Właśnie muzea miały stać się centrum współpracy i współdziałania profesjonalistów oraz miłośników nauk o Ziemi.

Stanisławowi Małkowskiemu marzył się szeroko upowszechniony ruch społeczny, obejmujący amatorów, studentów, młodzież szkolną, a także hobbystów o ustalonej już pozycji zawodowej i społecznej. Prawdopodobnie brak pozyskania szerszego grona współpracowników w pracach Komisji Ochrony Przyrody PIG spowodował, że w organizacji TMZ widział on platformę szerszego, geologicznego oddziaływania na polskie społeczeństwo okresu międzywojennego. To marzenie spełniło się, przynajmniej częściowo, szacowano bowiem, że w 1939 r. TMZ liczyło ok. 100 członków. Działały oddziały w Warszawie i Wilnie. W 1938 r. powstało Koło Młodych, intensywnie rozwijające działalność odczytową i wykładową (Wójcik, 1982).

¹ Instytut Geologii, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Bogumiła Krygowskiego 12, 61–680 Poznań; skocz@amu.edu.pl

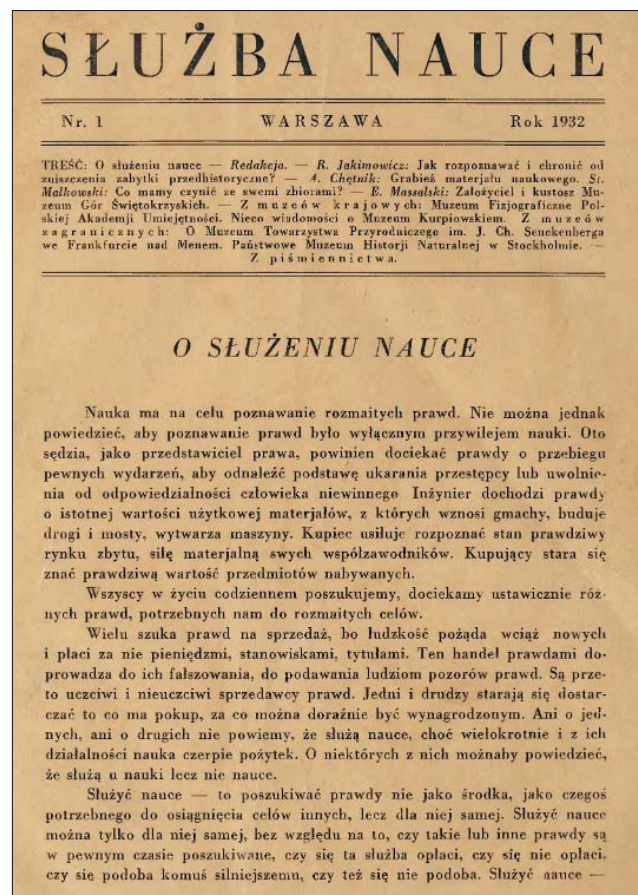
DLA DOBRA NAUKI

W pierwszym okresie działalności TMZ kontynuowano prace nad opisem zabytków przyrody nieożywionej, a także organizacją prac badawczych i gromadzeniem okazów geologicznych, mineralogicznych, a zwłaszcza paleontologicznych dla mającego powstać centralnego muzeum geologicznego. Rezultatem prac nad ochroną zabytków przyrody nieożywionej był współdziałanie TMZ w wydaniu drukiem drugiego zeszytu *Zabytków Przyrody Nieożywionej Ziemi Rzeczypospolitej Polskiej* (1932). Dodać także należy, że trzeci tom, już samodzielnie wydany, ukazał się w 1936 r. Jednak bardziej istotną sprawą dla S. Małkowskiego była realizacja celu dotyczącego współdziałania wszystkich ludzi, szczególnie hobbystycznych miłośników nauk o Ziemi z fachowcami, w gromadzeniu materiałów naukowych, ratowaniu ich przed zniszczeniem, w uświadamianiu społeczeństwa, czym jest geologia i jakie są jej cele (Małkowski, 1932; Wójcik, 1982).

Idea upowszechnienia wiedzy geologicznej była propagowana przez S. Małkowskiego w wielu Jego publikacjach. Zamysłowi pracy dla dobra nauki miało służyć założone przez S. Małkowskiego czasopismo *Służba Nauce*, którego I tom ukazał się w 1932 r. (ryc. 1), a drugi w 1933 r. *Służba Nauce* miała pomóc w stworzeniu teoretycznych podstaw zorganizowania: *pewnego elementu ludzi w Polsce, ludzi ideowych i zdolnych do czynnej roli w budowaniu gmachu wiedzy o ziemi własnej i o życiu człowieka na tej ziemi* (Małkowski, 1938; 1939). Udział amatorów w badaniach naukowych miał dotyczyć w znacznej mierze dokumentowania każdego szczegółu geologicznego i każdego etapu w procesie eksploatacji surowców skalnych. Właśnie w rozwoju tej metody pracy wielkie nadzieje wiązano z ogólnospołecznym ruchem służenia nauce. S. Małkowski wskazywał na przykładzie geologicznych prac ziemnych, iż geolog może prowadzić badania jedynie dorywczo, natomiast mieszkający w pobliżu amatorski miłośnik geologii mógłby prowadzić obserwacje terenowe i gromadzić okazy geologiczne w sposób ciągły i systematyczny. Ponadto S. Małkowski uważał, że konieczne jest zabezpieczenie elementów godnych ochrony nie tylko w warunkach naturalnych.

W wydanych dwóch numerach *Służby Nauce* znajdujemy wiele informacji o tym, jak rozpoznawać i chronić od zniszczenia zabytki geologiczne i przedhistoryczne (archeologiczne), jak uchronić się przed utratą materiałów o wartości naukowej, jak postępować ze swoimi zbiorami. Znaleźć tam można również dane o muzeach krajowych, np. o Muzeum Fizjograficznym PAU w Krakowie, o Muzeum Kurpiowskim w Nowogrodzie oraz muzeach zagranicznych. Zabiegając o współpracę z szerokim gronem pasjonatów, głównie jednak z młodzieżą, S. Małkowski tłumaczył, że wartość naukowa okazu geologicznego nie jest wymierna, a tym bardziej porównywalna z wartością praktyczną. W trosce o zainteresowanie młodych ludzi geologią TMZ postulowało wprowadzenie do programu szkół średnich mineralogii i petrografii. Podkreślano również, że nauczanie tych dyscyplin może mieć praktyczne znaczenie dla rozwoju gospodarki i umocnienia suwerenności państwa.

Prace badawcze TMZ z zakresu ochrony przyrody nieożywionej dotyczyły głównie odslonięć geologicznych na Jasnej Górze w Częstochowie. Ze względu na faunę kopalną, bogato występującą w skałach tego wzniesienia,

Ryc. 1. Okładka czasopisma *Służba Nauce*
Fig. 1. Cover of the journal *Służba Nauce* (Science Service)

a także w nawiązaniu do planów rozbudowy miasta S.Z. Różycki (1933) zaproponował utworzenie na tym obszarze parku miejskiego, a w nim rezerwatu geologicznego i muzeum geologicznego na otwartej przestrzeni. Wiele uwagi poświęcono również ochronie gładów narzutowych, a na Wileńszczyźnie przedmiotem szczególnych zabiegów ochronnych, ze względu na walory naukowe, stały się ozy – szesziński i madziolski.

Rezultatem starań TMZ o utworzenie centralnego, narodowego muzeum Ziemi – instytucji, która miałaby promować dorobek naukowy, gospodarczy, dydaktyczny i kulturowy geologii, było powołanie Komisji dla Utworzenia Nowożytnego Muzeum Geologicznego. Komisja rozpoczęła działalność w grudniu 1937 r. (Wójcik, 1982).

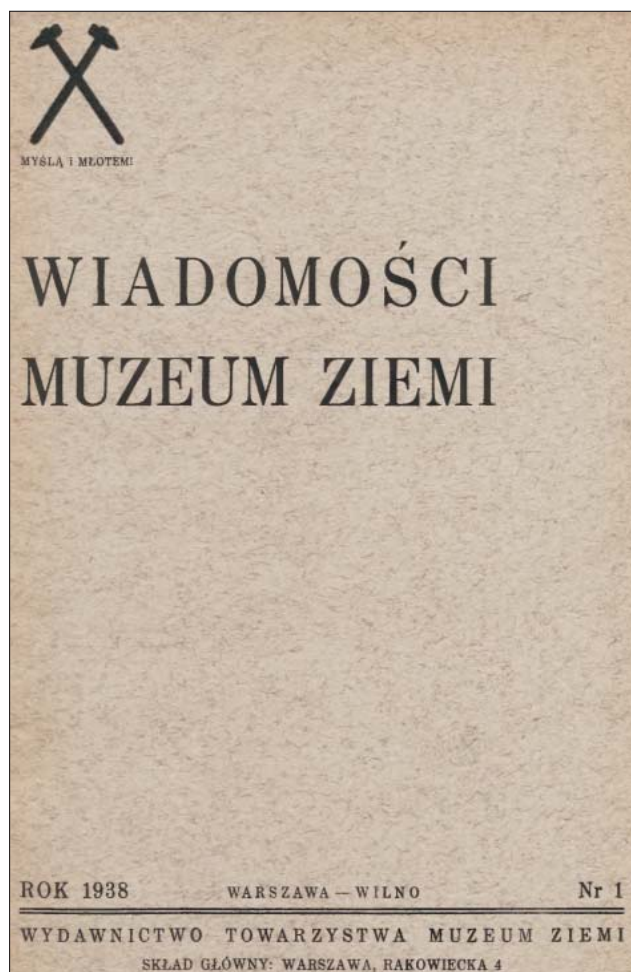
W 1938 r. jako nowy organ TMZ pojawiły się *Wiadomości Muzeum Ziemi* (ryc. 2). W czasopiśmie tym w artykule wstępnym S. Małkowskiego znajdujemy nowe sformułowanie zadań, jakie miałyby do spełnienia Muzeum Ziemi, które powinno być przede wszystkim centrum pracy naukowej, skupiającym ludzi nauki, których zadaniem byłoby m.in. wtajemniczenie ogółu społeczeństwa w szeroką dziedzinę nauk o Ziemi. Pod względem organizacyjnym muzeum powinno się składać z 3 działów: części wystawowej, magazynu muzealnego i pracowni naukowych, w tym również pracowni dla miłośników nauki.

Działalność TMZ w 1937 i 1938 r. dotyczyła przede wszystkim gromadzenia zbiorów paleontologicznych z osadów kenozoiku, kredy i dewonu, zorganizowania konkursu

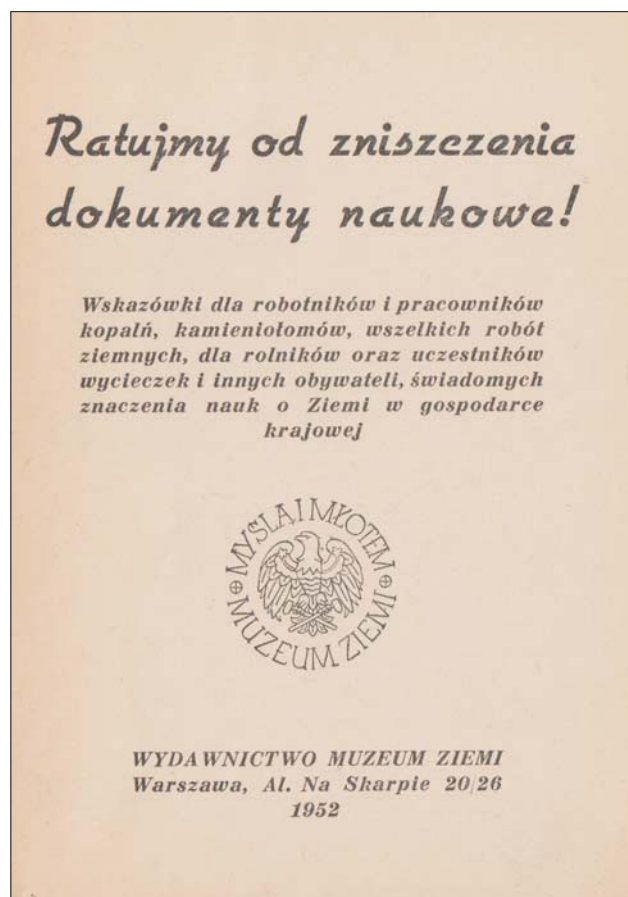
na pracę popularnonaukową, a także odczytów. Zebrano 12 kolekcji, w tym ok. 1100 kg kości zwierzęcych z Węży pod Działoszyńcem i ok. 1000 kg kości z Nowomalina na Wołyniu.

PODSUMOWANIE

W ogólnym rozrachunku należy podkreślić znaczącą rolę inicjatyw TMZ, a przede wszystkim S. Małkowskiego, w połączeniu koncepcji funkcjonowania muzeów geologicznych z zadaniami wynikającymi z dokumentacji i ochrony efektów badań naukowych oraz obiektów przyrody nieożywionej, a także popularyzacji tych problemów wśród społeczeństwa. Słuszność tej koncepcji, realizowanej przez TMZ w całym okresie dwudziestolecia międzywojennego, znalazła również uzasadnienie w powojennym zeszycie *Zabytków przyrody nieożywionej* (1952, nr 4). Także później zrealizowane inicjatywy S. Małkowskiego, jak np. wydanie drukiem (anonimowo) broszury pt. *Ratujmy od zniszczenia dokumenty naukowe* (Ratujmy..., 1952; ryc. 3), prowadzenie systematycznej akcji inwentaryzacji nieruchomości przyrody nieożywionej i przygotowanie wystaw muzealnych poświęconych tej problematyce, potwierdzają konsekwencję S. Małkowskiego w realizacji koncepcji ścisłego związku w zakresie funkcjonowania muzeum geologicznego z działalnością na polu ochrony przyrody nieożywionej.

Ryc. 2. Okładka czasopisma *Wiadomości Muzeum Ziemi*
Fig. 2. Cover of the journal *Wiadomości Muzeum Ziemi* (*Earth Museum News*)

Ryc. 3. Strona tytułowa broszury pt. *Ratujmy od zniszczenia dokumenty naukowe*
Fig. 3. Title page of the brochure *Let's save scientific documents from destruction*

Charakteryzując i opisując różne aspekty działalności TMZ, należy podkreślić, że niemal wszystkie prace wykonywano społecznie, w pomieszczeniach przydzielonych przez PiG. W latach 1937–1938 rozkwitła działalność odczytowa, organizowano wycieczki geologiczne i ogłoszono konkurs na prace popularnonaukowe, a dzięki bibliotece TMZ rozwinął się ruch czytelniczy.

Po przejściu okresu wojennego zarząd TMZ zebrał się 2.12.1945 r. i postawił sobie za cel m.in. doprowadzenie do upaństwowienia muzeum i TMZ. Od 1.06.1946 r. Muzeum Ziemi otrzymało dotację jako placówka państwowa. Można więc uznać, że w tym dniu jeden z podstawowych celów działań S. Małkowskiego został zrealizowany. Formalnie dopiero 9.06.1948 r. Rada Ministrów podjęła uchwałę o upaństwowieniu Muzeum Ziemi (Wójcik, 1982). Natomiast działalność TMZ ulegała stopniowemu wygaszaniu. Towarzystwo to nie zostało więc formalnie rozwiązane (Wójcik, 1982).

W krótkim rocznicowym artykule nie sposób szczegółowo i wnikliwie prześledzić wszystkich aspektów działalności TMZ. Niewątpliwie więcej informacji można znaleźć w publikacjach Jakubowskiego (1969, 1970, 1982) i Wójcika (1967, 1982).

Obecnie trudno byłoby wskazać osobę tak zdecydowanie i tak bezwarunkowo oddaną sprawom podniesienia roli i znaczenia nauk geologicznych w budowaniu pomyślnej gospodarki kraju, jaką był S. Małkowski. Jednak przegląd rezultatów jego uporczywej pracy nad popularyzacją nauk

geologicznych, muzealnictwem geologicznym, a także nad ochroną zabytków przyrody nieożywionej, nawet pobeżny, z perspektywy minionych kilkudziesięciu lat nie zawsze daje satysfakcjonujące wyniki. Wieloletnia i wytrwała, najczęściej społeczna, działalność S. Małkowskiego na rzecz utworzenia centralnego muzeum geologicznego w Polsce po licznych zmianach przedstawia się następująco: w Warszawie funkcjonuje Muzeum Ziemi PAN oraz Muzeum Geologiczne PIG-PIB, a poza stolicą także muzea w niektórych oddziałach terenowych instytutu. Niesłabnącym zainteresowaniem cieszą się także muzea geologiczne niektórych uczelni, które funkcjonują niezależnie od systemu polskiego muzealnictwa ministerialnego i samorządowego (np. Muzeum Ziemi UAM funkcjonuje na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych na zasadzie pracowniczego i studenckiego wolontariatu).

Zasięg oddziaływania nauk geologicznych na społeczeństwo, mimo udziału w ogólnopolskich imprezach, jak noce muzealne, festiwale nauki i inne cykliczne, bardziej lokalne imprezy, wydaje się niewystarczający. Wynika to również z proponowanego programu nauczania w szkołach podstawowych i średnich, gdzie pakiet wiadomości z zakresu nauk o Ziemi jest ograniczony, w tym najczęściej kosztem nauk geologicznych. Dyskutując o wielkich problemach dziedzictwa geologicznego, warto również pochylić się nad stanem i systemem upowszechniania wiedzy geologicznej co najmniej na poziomie szkolnym.

Refleksja i dyskusja nad stanem muzealnictwa geologicznego, chociażby w nawiązaniu do rezultatów i materiałów pokonferencyjnych pt. *Akademickie muzea geologiczne w upowszechnianiu wiedzy o Ziemi* (2009), może pomóc środowisku geologów lepiej odnaleźć się we współczesności.

LITERATURA

- JAKUBOWSKI K. 1969 – Działalność Muzeum Ziemi na polu ochrony zabytków przyrody nieożywionej. *Wszechświat*, 1: 9–13.
- JAKUBOWSKI K. 1970 – Nie opublikowane opracowania Stanisława Małkowskiego dotyczące zagadnień ochrony przyrody nieożywionej. *Pr. Muz. Ziemi*, 15 (1): 171–185.
- JAKUBOWSKI K. 1982 – U źródeł koncepcji polskiego muzeum ziemi. *Kwart. Hist. Nauki i Techniki*, 27 (3–4): 577–597.
- JAKUBOWSKI K., SKOCZYŁAS J., ZIOMEK J. (red.) 2009 – Akademickie muzea geologiczne w upowszechnieniu wiedzy o Ziemi. *Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego*.
- KASPRZAK K., SKOCZYŁAS J. 1993 – Rozwój ochrony przyrody nieożywionej i ożywionej. *Historia i współczesność*. Fundacja Warta, Poznań.
- KASPRZAK K., SKOCZYŁAS J. 1994 – Ochrona zasobów przyrody nieożywionej – przeszłość, teraźniejszość, przyszłość. *Prz. Geol.*, 42 (3): 169–173.
- MAŁKOWSKI S. 1932 – O służeniu nauce. *Służba Nauce*, 1: 1–3.
- MAŁKOWSKI S. 1938 – Cele i zadania Muzeum Ziemi. *Wiadomości Muzeum Ziemi*, 1: 3–8.
- MAŁKOWSKI S. 1939 – Obraz działalności i potrzeb Towarzystwa Muzeum Ziemi w chwili obecnej. *Wiadomości Muzeum Ziemi*, 2: 48–49.
- RATUJMY od zniszczenia dokumenty naukowe – Muzeum Ziemi, Warszawa, 1952.
- RÓŻYCKI S.Z. 1933 – W sprawie rezerwatu geologicznego na Jasnej Górze pod Częstochową. *Służba nauce*, 2: 33–37.
- SKOCZYŁAS J. 1985 – Rozwój poznania budowy geologicznej Polski w latach 1918–1939. *Ossolineum, Monografie z Dziejów Nauki i Techniki*, CXXXIII.
- SKOCZYŁAS J. 2022 – Zagadnienia ochrony przyrody w pierwszych latach działalności Państwowego Instytutu Geologicznego. *Prz. Geol.*, 70: 85–88.
- WÓJCIK Z. 1967 – Działalność profesora Stanisława Małkowskiego na polu ochrony przyrody nieożywionej w Polsce. *Ochr. Przyr.*, 32: 11–40.
- WÓJCIK Z. 1982 – Zarys dziejów polskich Towarzystw Przyjaciół Nauk o Ziemi. 1932–1981. *Zarząd Główny PTPNoZ*, Warszawa.

Praca wpłynęła do redakcji 17.12.2021 r.
Akceptowano do druku 10.03.2022 r.